

УДК 334.732.6

Єременко Д.В.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Таврійського державного агротехнологічного університету*

СУЧАСНІ АСПЕКТИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Стаття присвячена дослідженню сучасних особливостей конкурентоспроможного розвитку вітчизняних фермерських господарств як складової системи аграрного виробництва. Проведено порівняльний аналіз показників результативності сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах та інших виробничих групах. Обґрунтовано результати впливу зовнішніх факторів на сучасний характер ведення економічної діяльності фермерських господарств. Запропоновано напрями підвищення рівня конкурентоспроможності фермерських господарств, приймаючи до уваги їхні позиції на вітчизняному ринку сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: фермерське господарство, конкурентоспроможність, продуктивність, ринкова інфраструктура, підприємницька діяльність, аграрне виробництво.

Єременко Д.В. СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОГО РАЗВИТИЯ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ

Статья посвящена исследованию современных особенностей конкурентоспособного развития отечественных фермерских хозяйств как составляющей системы аграрного производства. Проведен сравнительный анализ показателей результативности сельскохозяйственного производства в фермерских хозяйствах и других производственных группах. Обоснованы результаты влияния внешних факторов на современный характер ведения экономической деятельности фермерских хозяйств. Предложены направления повышения конкурентоспособности фермерских хозяйств, принимая во внимание их позиции на отечественном рынке сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, конкурентоспособность, производительность, рыночная инфраструктура, предпринимательская деятельность, аграрное производство.

Yeremenko D.V. MODERN ASPECTS OF THE COMPETITIVE DEVELOPMENT OF FARMS

The article is devoted to features of modern competitive development of domestic farms as part of a system of agricultural production. A comparative analysis of performance indicators of agricultural production in farms and other productive groups. The results substantiated the influence of external factors on the modern character of the economic activity of farms. Directions of improving the competitiveness of farms, considering their position in the domestic market of agricultural products.

Keywords: farming, competitiveness, productivity, market infrastructure, business activity, agricultural production.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняного аграрного підприємництва набуває особливої значущості питання забезпечення конкурентоспроможного функціонування сімейних форм виробництва сільськогосподарської продукції, економічна діяльність яких тісно пов'язана із соціальними процесами сільської громади. Актуальність теми дослідження обумовлює не тільки необхідність дослідження характеру сільськогосподарського виробництва різних організаційно-правових форм, а й вивчення тенденцій, що визначають перспективи розвитку аграрної галузі та національного економічного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конкурентоспроможного функціонування вітчизняного фермерства знайшли своє відображення в працях В.К. Збарського [1], М.Й. Маліка [4], П.Т. Саблука [6], Т.І. Яворської [10] та ін. Водночас, на нашу думку, потребує додаткового вивчення результативність діяльності фермерських господарств на рівні галузевих напрямків аграрного виробництва, а також фактори, що визначають ситуацію, яка склалася.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка рівня конкурентоспроможності фермерських господарств України як складової системи аграрного підприємництва.

Вклад основного матеріалу дослідження. Потенційні можливості розвитку фермерських господарств як складової аграрного виробництва відображають дані співвідношення урожайності сільськогосподарських культур фермерських господарств та інших організаційно-правових груп. Як бачимо, по переваж-

ній більшості позицій (окрім вирощування плодів культур) протягом аналізованого терміну фермери суттєво відстають від сільськогосподарських підприємств, де більш активно використовується механізована праця, а також сучасні техніко-технологічні засоби. Співвідношення урожайності зернових культур по фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах протягом аналізованого терміну становило близько 75%, а аналогічний показник по соняшнику – 90%. Викликає занепокоєння той факт, що динаміка по зернових демонструє негативний тренд, зокрема загальне скорочення протягом аналізованого терміну становило 3% (табл. 1).

Аналогічний показник по соняшнику коливається в межах статистичної похибки, хоча і негативно відображає співвідношення результативності даного галузевого напрямку у фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах. Схожа ситуація спостерігається у виробництві овочевих культур, де урожайність по фермерських господарствах є меншою, ніж аналогічні показники сільськогосподарських підприємств протягом аналізованого періоду на 10-15%.

Єдиним напрямом рослинництва, в якому фермерських господарствам в якості конкурентів виступають представники дрібнотоварного сектору, є садівництво. Протягом аналізованого терміну урожайність фермерських господарств, або перевищувала аналогічний показник сільськогосподарських підприємств майже на 30%, або була практично ідентичною. Крім того коливання урожайності слід, на нашу думку, пояснювати несприятливими природно-кліматичними обставинами, оскільки за сучасних умов рівень агро-

технологічного забезпечення садівницьких фермерських господарств не дозволяє їм ефективно протидіяти раптовим природним факторам. Слід водночас відмітити, що в окремих випадках намагання фермерів вплинути на погодні умови, зокрема ліквідувати небезпеку дощу під час досягання плодово-ягідної продукції, має негативний ефект для навколишнього середовища. Слід також відзначити, що дана практика не відповідає принципам соціально відповідального ведення бізнесу, зокрема в тій його частині, що стосується необхідності орієнтуватися на стандарти екологічної відповідальності.

Заслуговує на додаткову увагу в даному аспекті місце, яке займає дрібнотоварний сектор в системі виробництва сільськогосподарської продукції, його вплив на загальний стан конкурентного середовища і можливості галузевої диверсифікації для фермерських господарств. З одного боку, підприємницька активність переважної більшості господарств населення має на меті самозабезпечення та носить вимушений характер, оскільки є реакцією на негативні соціально-економічні умови як в цілому в державі, так і в системі сільських територій. При цьому рівень техніко-технологічного забезпечення споживчої та споживчо-товарної частки даної категорії сільгоспвиробників не дає їм можливості повноцінно конкурувати із фермерськими господарствами та сільськогосподарськими підприємствами.

Водночас наявність додаткових джерел фінансування (пенсійні та пайові виплати тощо), а також можливість тривалого функціонування в режимі безприбутковості робить їх більш стійкими та створює відповідні перешкоди для фермерських господарств. Також необхідно відмітити неоднорідність даної категорії, наявність господарств товарного спрямування, які активно використовують залучену сільськогосподарську техніку, вирощуючи, переважно, зернові та технічні культури. Використання робочої сили членів родини дає можливість представникам дрібнотоварного сектору аграрного виробництва займатися вирощуванням продукції, яка потребує ручної праці (овочівництво, картоплярство, садівництво).

Зазначені обставини обумовлюють той факт, що фермерські господарства займають проміжну пози-

цію між крупними сільськогосподарськими підприємствами, що дуже часто мають змогу самостійно реалізовувати вирощену продукцію кінцевому споживачу, та товарною частиною господарств населення, яка в своїй діяльності орієнтується виключно на посередницькі структури, оскільки не має власних каналів збуту. Водночас чисельність суб'єктів дрібнотоварного сектору аграрного виробництва (товарного та споживчого типу) створює негативний для фермерів ефект масштабу, внаслідок якого частка товарних сімейних господарств у загальному обсязі валового збору продукції рослинництва є відносно незначною. Працевзатратний характер виробництва картоплі та овочів робить дані галузеві напрямки менш привабливим для фермерських господарств, при цьому необхідно відмітити, що низька активність товарних сільгоспвиробників в даних галузевих напрямках є закономірним результатом кризи переробної промисловості, що мала місце у 90-х роках минулого століття. Скорочення кількості переробних підприємств, а також спроби монопольного цінового диктату з боку переробників призвели до переорієнтації значної частки аграріїв на вирощування зернових та технічних культур.

Аналогічна причина, хоча і в менших масштабах, стала наслідком коливань валового збору цукрових буряків у фермерських господарствах. Аналізуючи сучасний стан розвитку вітчизняної цукрової галузі, переважна більшість фахівців висловлює занепокоєння щодо її подальших перспектив.

Як зазначають Г. Филюк та Д. Ситенко, протягом 2011-2013 рр спостерігалось погіршення становища багатьох підприємств цукрової промисловості, що, в свою чергу, призвело до скорочення їхньої чисельності. Дані процеси пояснюються перевищенням обсягів виробництва цукру над його споживанням, і, як наслідок, формування значних обсягів перехідних запасів [8].

О.Г. Данькевич вказує на те, що цукрова галузь, була однією з головних, що підтримувала життєвий рівень села, давала надходження до бюджетів усіх рівнів, цукрові заводи були осередками, навколо яких формувалася соціальна сфера сільських і міських населених пунктів (школи, дитсадки, лікарні,

Таблиця 1

Співвідношення показників урожайності с.-г. культур у фермерських господарствах до інших категоріях с.-г. виробників, %

Види продукції	Рік						2015 до 2010, +/-
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Зернові та зернобобові культури							
Усі категорії	81,4	82,2	76,9	80,5	80,8	81,2	-0,2
С.-г. підприємства, разом	79,4	77,9	71,9	73,5	74,3	76,2	-3,2
Господарства населення	87,6	96,5	94,5	99,7	104,1	98,5	10,9
Соняшник							
Усі категорії	89,3	92,9	93,9	96,3	93,8	96,3	7
С.-г. підприємства, разом	87,0	90,0	89,1	90,9	88,8	90,4	1,1
Господарства населення	102,3	110,3	120,2	123,7	123,8	129,2	26,9
Овочі							
Усі категорії	91,7	121,8	132,7	144,2	142,9	153,5	61,8
С.-г. підприємства, разом	76,9	84,7	84,3	92,7	85,7	87,0	10,1
Господарства населення	93,7	128,7	140,8	151,4	152,2	164,2	70,5
Плодові							
Усі категорії	63,6	57,1	55,2	56,8	71,6	66,7	3,1
С.-г. підприємства, разом	130,1	118,3	96,5	98,2	127,0	98,5	-31,6
Господарства населення	50,5	45,7	45,9	48,4	60,6	59,3	8,8

* Розраховано за даними Головного управління статистики України

їдальні, магазини, будинки побуту, гуртожитки, житлові будинки). Державна політика в галузі протягом перехідного періоду не була спрямована на збереження, підтримку і розвиток. Маючи надпотужності по виробництву бурякового цукру, вітчизняні аграрії втратили ринки його збуту. Замість затвердження державної програми і проведення згідно неї виваженої реструктуризації галузі для зменшення руйнівних наслідків переходу до ринку, держава самоусунулася від цих проблем. Таким простим способом було зекономлено сотні мільйонів гривень, які необхідно було витратити на поступове виведення з експлуатації неефективних цукрових заводів [3].

Таким чином ми бачимо, що наявність розвинутої інфраструктури є однією з найважливіших умов підприємницької активності фермерських господарств в межах окремої галузі, як в рослинництві, так і в тваринництві. При порівняльному аналізі рівня продуктивності фермерських господарств та інших категорій сільськогосподарських виробників в тваринництві, нами приймалося до уваги той факт, що використання уніфікованого показника, аналогічного урожайності, є неможливим. Внаслідок цього було обрано наступні показники продуктивності худоби та птиці: виробництво м'яса в розрахунку на 1 умовну голову (оскільки приймається також до уваги результативність свинарства, м'ясного птахівництва та вівчарства), надій на 1 корову, аналогічно розраховуються показники продуктивності по виробництву яєць, вовни та бджільництву.

Проміжна сутність фермерських господарств як складової системи аграрного виробництва, в повній мірі прослідковується в процесі порівняльного аналізу продуктивності галузей тваринництва в даному сегменті аграрного підприємництва та іншим організаційно-правовим категоріям сільгоспвиробників. Стабільне перевищення продуктивності тваринницьких галузей у фермерів по відношенню до інших суб'єктів аграрного виробництва спостерігається тільки по двох позиціях: у виробництві м'яса, порів-

няно із господарствами населення, та виробництві меду, відносно аналогічного показника сільськогосподарських підприємств (табл. 2).

У першому випадку спостерігається поступове (хоча із певними коливаннями) зростання даного показника протягом аналізованого періоду, в результаті чого його кінцеве значення перевищує як середнє значення (130%) на 10%, так і дані 2010 року (на 17%). По виробництву меду продуктивність фермерських господарств перевищує аналогічний показник сільськогосподарських підприємств за аналізований термін в середньому на 40%, проте його чисельне значення за 6 років суттєво коливалося від 170% у 2010 році до 120% у 2011 та 2012 роках.

Такі коливання, на нашу думку, є результатом неспроможності фермерських господарств суттєвим чином впливати на стан ринкової кон'юнктури в галузевому сегменті, аграрії вимушені пристосовуватися до існуючих умов, що створюються внаслідок поєднання впливу зовнішніх факторів, а також діяльності крупних агрокомпаній, які диктують правила щодо збуту продукції, а також характеру надання сервісних послуг.

Особливості розвитку тваринництва як форми підприємницької активності фермерських господарств обумовлені, в цілому, тими ж обставинами, що визначали галузеві напрямки рослинництва, а саме:

- наявністю конкуренції з боку високотоварних сільськогосподарських підприємств, що здійснюють виробництво продукції тваринництва на промислових засадах, що дозволяє їм знижувати індивідуальну собівартість продукції, створюючи тим самим значні конкурентні перешкоди для фермерів;
- відсутністю належного інфраструктурного забезпечення відповідного галузевого напрямку, що створює перешкоди, пов'язані із необхідністю переробки, зберігання та реалізації готової продукції;
- більш швидкопсувний характер переважної більшості видів продукції тваринництва, у порів-

Таблиця 2

Співвідношення продуктивності худоби та птиці у фермерських господарствах та інших категоріях с.-г. виробників*

Види продукції	Рік						2015 до 2010, +/-
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
М'ясо							
Усі категорії	96,2	105,3	99,7	109,5	99,4	90,89	-5,34
С.-г. підприємства, разом	73,7	81,6	75,0	80,1	73,9	96,55	22,82
Господарства населення	123,8	136,2	133,5	154,1	140,3	140,31	16,48
Молоко							
Усі категорії	72,9	78,1	82,3	84,4	83,5	96,55	23,63
С.-г. підприємства, разом	81,8	86,3	83,5	84,6	79,2	85,58	3,82
Господарства населення	70,8	75,9	81,9	84,4	84,9	75,14	4,39
Яйця							
Усі категорії	32,4	41,1	28,9	25,7	30,9	34,11	1,73
С.-г. підприємства, разом	28,2	35,5	24,3	22,7	27,7	33,56	5,32
Господарства населення	38,6	50,5	37,0	30,7	36,7	34,88	-3,74
Вовна							
Усі категорії	92,9	91,8	92,8	79,5	94,3	94,58	1,63
С.-г. підприємства, разом	94,60	94,79	103,66	90,87	92,72	96,49	1,89
Господарства населення	92,61	91,20	90,93	77,74	94,58	87,86	-4,75
Мед							
Усі категорії	108,61	78,16	83,47	95,13	98,32	90,91	-17,7
С.-г. підприємства, разом	170,42	119,95	119,90	139,76	158,37	137,72	-32,7
Господарства населення	107,16	77,25	82,72	94,32	97,42	86,82	-20,34

* Розраховано за даними Головного управління статистики України

нянні із рослинницькою, що унеможливило тривале зберігання готової продукції у натуральному вигляді;

– наявність дешевої кормової бази, бажано власної, відповідного матеріально-технічного, технологічного, професійно-кваліфікаційного та фінансового забезпечення;

– здатність реалізовувати тривалі декілька річні бізнес-проекти, що являють собою міні-ферми з вирощування худоби та птиці.

Як вже відмічалось, переважна більшість вітчизняних фермерів не має бажання включитися у затратний бізнес-проект, який передбачає консолідацію підприємницьких зусиль 10-20 аналогічних господарств, намагаючись вирішувати питання організації конкурентоспроможного виробництва сільськогосподарської продукції самостійно, при цьому обираючи відповідний галузевий напрямок, де конкуренцію їм можуть скласти виключно суб'єкти дрібнотоварного сектору аграрного виробництва. Також слід відмітити, що підприємницька активність в тваринництві сільськогосподарських підприємств промислового типу зосереджується переважно в птахівництві.

Враховуючи той факт, що товарні селянські господарства є за своєю економічною сутністю більш конкурентоспроможними, ніж споживчі, то навіть за умов дещо нижчої продуктивності, ніж у господарствах населення, вітчизняні фермери мають змогу здійснювати виробництво тваринницької продукції в більш вигідних обставинах, ще демонструє динаміка відповідних показників по інших видах продукції. По виробництву молока та вовни чисельне значення співвідношення продуктивності як у порівнянні із сільськогосподарськими підприємствами, так і господарствами населення, коливалось в середньому від 81% (молоко співвідношення із господарствами населення) до 94% (вовна, сільськогосподарські підприємства).

Слід також відмітити, що по переважній більшості видів продукції спостерігається позитивна динаміка чисельного значення аналізованого показника, незважаючи на певні коливання синусоподібного характеру. Особливо чітко видну дану тенденцію у виробництві м'яса, де зростання продуктивності фермерських господарств спостерігається як по відношенню до сільськогосподарських підприємств, так і (більшою мірою) до господарств населення. В останньому випадку чисельне значення за аналізований період збільшилося на 16%. Водночас, незважаючи на загальні позитивні тренди, значення фермерських господарств як суб'єкта, що визначає стан кон'юнктури на вітчизняному ринку продукції тваринництва, є незначним.

Висновком з даної ситуації, на нашу думку, має стати стимулювання фермерських господарств до більш активної підприємницької діяльності у зазначеній галузі, де, за рахунок застосування власної матеріально-технічної бази, засобів механізації, вони мають великі перспективи для розвитку. Доведено, що переважна більшість господарств населення, а саме особисті селянські господарства, не зможуть скласти реальної конкуренції високотоварним фермерським господарствам.

Необхідність забезпечення державних заходів щодо сприяння розвитку вітчизняного фермерства як суб'єкту аграрного виробництва є беззаперечною, враховуючи перспективи інтеграції національної економіки у європейський економічний простір. Таким чином конкурентоспроможний розвиток вітчизняних фермерських господарств має забезпечуватися не тільки шляхом самовивітання суб'єктів аграрного підприємництва і скороченням кількості менш пристосованих, але й за рахунок заходів державної підтримки організаційно-економічного, матеріально-технічного та фінансово-інформаційного характеру.

Висновки з проведеного дослідження. Доведено, що за сучасних умов фермерські господарства демонструють широкий спектр підприємницької активності в аграрній галузі. Порівняльний аналіз продуктивності по різних напрямках рослинництва та тваринництва підтверджує думку щодо проміжного статусу вітчизняного фермерства між сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення. В статті відзначається наявність негативного впливу зовнішніх факторів на галузевий розвиток фермерських господарств. Автор доводить необхідність виваженої державної політики щодо забезпечення належної організаційної та інформаційної підтримки розвитку вітчизняного фермерства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Збарський В. К. Сутність поняття «стратегія розвитку» малого підприємства. / В. К. Збарський // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181(6). – С. 36-45.
2. Збарський В. К. Удосконалення інноваційної підприємницької діяльності в аграрній сфері України / В. К. Збарський, М. Ф. Бабієнко // Вісник аграрної науки. – 2014. – № 9. – С. 54-60.
3. Данькевич, О. Г. Українські перспективи цукрового виробництва [Електронний ресурс] / О. Г. Данькевич // Ефективна економіка. – 2012. – № 10. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1494>
4. Малік М.І. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України / М. І. Малік, Л. В. Забуранна // Економіка АПК. – 2015. – № 8. – С. 5-14.
5. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Ю.О. Лупенко, М.І. Малік, М.І. Кісіль та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2014. – 60с.
6. Саблук П.Т. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. // Економіка АПК. – 2014. – № 7 – С. 26.
7. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.І., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74с.
8. Філюк Г., Ситенко Д. Причини кризового стану підприємств цукрової галузі України та шляхи їх розв'язання/ Г.Філюк, Д. Ситенко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 5. – С. 6-11.
9. Чаянов А.В. Природа крест'янського господарства и земельный режим/А.В. Чаянов // Труды Всерос. съезда Лиги аграрных реформ. – М., 1918. С.4-5.
10. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія / Яворська Т.І. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 386с.